

مختلف، جنگ تحمیلی و تحولات و آثار و پیامدهای آن را مورد بررسی قرار داده‌اند که حاصل آن تولید هزاران صفحه متون تحلیلی و توصیفی درباره این رخداد مهم تاریخی بوده است.

از جمله چارچوب‌های مهمی که می‌توان برای تحلیل تحولات جنگ ایران و عراق برگزید،

چنین رویکردی، در سال‌های اولیه پس از جنگ مورد توجه مسئولان مراکز مطالعاتی مرتبط با جنگ تحمیلی قرار گرفت. نخستین حرکتی که در این خصوص انجام شد در مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه پاسداران بود. حاصل این حرکت، تولید هزاران صفحه متن روزشمار تحولات دوره جنگ در قالب بیش از ۵۰ کتاب است که بدون اغراق می‌توان این کتاب‌ها را مهم‌ترین مرجع برای تحولات دفاع مقدس قلمداد کرد.

مقاله حاضر با تاسی به شیوه روزشمارنویسی تألیف شده است؛ در این مقاله، تحولات مختلف کشور در ماه‌های شهریور و مهرماه سال ۱۳۶۱، هم‌زمان با عملیات مسلم بن عقیل^(ع) و عملیات محرم تشریح شده است. موضوعات مطرح شده در این مقاله به دو جنبه عمده نظامی و غیرنظامی قابل تقسیم‌بندی است. جنبه‌های نظامی دربرگیرنده رخدادهای عملیاتی و تصمیمات عملیاتی است. در رخدادهای غیرنظامی آن دسته از رویدادها، مواضع، اقدامات در موضوعات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ... کشورها، سازمان‌ها

شیوه روزشمارنویسی است. در این قالب، تمام مسائل سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که بر جنگ تأثیرگذار بوده یا از آن متأثر شده‌اند توسط نویسندگان شناسایی و رصد می‌شود. در مرحله بعد، این موضوعات با حفظ انسجام موضوعی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند تا چشم‌انداز جامع و روشنی درباره شرایط حاکم بر کشور در مقاطع مختلف دوره جنگ در اختیار خواننده‌گان و علاقمندان به این حوزه مطالعاتی قرار دهند. این شیوه، در عین پیچیدگی و دشواری‌هایی که برای نویسندگان به همراه دارد مزایای مهمی نیز به همراه دارد. در این شیوه، تحولات نظامی و سیاسی دوره جنگ تحمیلی، از چندین منظر مورد بررسی قرار گیرند. چه بسا اگر نگاه جامعی به تحولات جنگ تحمیلی وجود داشته باشد، نوع داوری نسبت به عملکردهای ساختارهای سیاسی و نظامی کشور متفاوت باشد. همچنین در قالب این رویکرد، اهمیت نقش ساختارهای غیرنظامی و مسائل غیرنظامی بر تحولات نظامی جبهه‌های جنگ بهتر مشخص می‌شود.

تداوم بحران در مناطق کردنشین،
گلوله‌باران مناطق مرزی.

۱) عملیات مسلم بن عقیل

در این دوره نیروهای خودی عملیاتی را به نام «مسلم بن عقیل» در منطقه عمومی سومار با هدف عقب راندن نیروهای دشمن از ارتفاعات مرزی، دور کردن تهدید از دشت و شهر سومار، تصرف ارتفاعات سرکوب منطقه و تهدید شهرهای مرزی مندلی و نفت‌خانه عراق از تاریخ نهم تا سیزدهم شهریورماه انجام دادند. این عملیات در منطقه عمومی سومار

و در محدوده ارتفاعات سلمان کشته در شمال و گسیکه در جنوب به طول ۲۲ کیلومتر به اجرا درآمد. هدف از اجرای این عملیات، تضمین بالای موفقیت در پی عدم‌الفتح عملیات رمضان در شرق بصره، شکستن جو تبلیغاتی دشمن و

هدف از اجرای عملیات مسلم بن عقیل، تضمین بالای موفقیت در پی عدم‌الفتح عملیات رمضان در شرق بصره، شکستن جو تبلیغاتی دشمن و گرفتن ابتکار عمل از ارتش عراق بود

گرفتن ابتکار عمل از ارتش عراق بود (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۰۹۵).

۱-۱) وضعیت کلی منطقه

منطقه‌ای که شهر «سومار» در قلب آن قرار دارد از شمال به «نفت شهر»، از غرب به شهر «مندلی» عراق، از جنوب به «میمک» و از شرق به گیلانغرب محدود می‌شود. ارتفاعات مرزی گسیکه، کله شوان، کهنه ریگ و سان

مسئولین حکومتی جای گرفته است که به نحوی در توان عمومی طرفین درگیر جنگ (جمهوری اسلامی ایران و عراق) در ابعاد مختلف تعیین کننده و یا تأثیرگذار بوده و بیان و تشریح کننده موضوع جنگ (نه عملیات) بین ایران و عراق می‌باشد.

در جنبه‌های نظامی، اخبار و گزارشات تنظیم شده درباره مقدمات، اجرا و پیامدهای عملیات مسلم بن عقیل در منطقه عمومی سومار و همچنین بخشی از مباحث و تصمیم‌گیری‌های مقدمات عملیات محرم در جنوب موسیان بر روی ارتفاعات مرزی حمرین مورد بررسی قرار گرفته است.

در رخدادهای غیرنظامی دو موضوع در زمره مسائل داخلی ایران جای گرفته است؛ گزارشات و اخبار روزانه عملکرد سازمان مجاهدین خلق، واکنش نیروهای انتظامی و امنیتی به آنان، اجرای طرح‌های امنیتی در سطح تهران و تأثیر آن در کاهش اقدامات سازمان و همچنین محاکمه و اعدام یک گروه برانداز که «صادق قطب‌زاده» رهبری آن را بر عهده داشت از رخدادهای مهم داخلی ایران در این دوره است. در بخش دیگر رخدادهای غیرنظامی ۵ موضوع عمده بین‌المللی درج شده است.

الف) تحولات نظامی دوره دو ماهه جنگ تحمیلی (شهریور و مهرماه ۱۳۶۱) در این بخش، ۵ موضوع ذیل که اهم تحولات نظامی دوره یادشده هستند مورد بررسی قرار می‌گیرند:

اجرای عملیات مسلم بن عقیل (ع)، مباحث صورت گرفته درباره عملیات محرم، حمله هواپیماهای عراقی به جزیره خارک و بنادر جنوبی ایران،

۲-۱) کلیاتی از اجرای عملیات مسلم بن عقیل

در شب اول عملیات، از سه محور عملیاتی، جناح شمالی به راحتی به اهداف خود دست یافت و توانست ارتفاعات «سلمان کشته» و ارتفاع ۳۲۰ در جاده «سان واپا» را به تصرف درآورد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۶۷). در محور میانی نیز نیروهای عمل کننده در یک محور (گیسکه - سلمان کشته) موفقیت غیرمنتظره‌ای را به دست آوردند، اما در یک محور دیگر (میان تنگ) مقاومت نیروهای عراقی از پیروزی قاطع نیروهای خودی در محور میانی مانع شد (همان). در محور جنوبی نیز نیروها به اهداف از پیش تعیین شده دست یافتند و در محورهای «حیدک» و «سیدک» و «دروازه» اهداف خود را تأمین کردند. (همان)

علاوه بر عملیات‌های انجام شده، نیروهای خودی در منتهی‌الیه جناح راست عملیات (محور شمالی)، خاکریزی را برای ممانعت از پاتک دشمن احداث کردند. با آغاز روشنایی هوا، نیروهای دشمن با گلوله‌باران منطقه و پاتک‌های مکرر سعی در تصرف مواضع از دست رفته را داشتند که تنها در محور شمالی توانستند بخشی از متصرفات نیروهای ایرانی را (سلمان کشته) بازپس بگیرند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۷۱). در روز دوم، نیروهای خودی توانستند آن بخش از محور شمالی را که روز گذشته در پاتک دشمن از دست داده بودند بازپس بگیرند اما دشمن با وارد کردن نیروهای فراوان، بار دیگر این ارتفاع را تصرف کرد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۶۷). همچنین در عملیات دیگری در همین محور، نیروهای خودی در یک نبرد دشوار مناطقی را که دشمن بر روی مواضع خودی تسلط دید و تیر داشت آزاد

وآپا از ارتفاعات مهم این منطقه هستند که در طول خط مرزی واقع شده‌اند و این ارتفاعات بر شهرهای مرزی «سومار» ایران و «مندلی» عراق اشرف کامل دارند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۶۷). عراق در عقب‌نشینی اجباری خود (بعد از عملیات بیت‌المقدس و فتح‌المبین) در خرداد و تیر سال ۱۳۶۱، با حفظ نیروهای خود در این ارتفاعات، علاوه بر تهدید دائمی «سومار»، شهرهای «قصر شیرین» و نفت شهر را همچنان در زیر دید و تیر نگاهداشت و از این‌رو ارتباط این منطقه با مناطق شمالی با مشکلاتی روبرو بود.

در این عملیات که اجرای تک اصلی آن از نهم تا چهاردهم مهرماه و پاسخ‌گویی به پاتک‌های دشمن و تصحیح خطوط پدافندی تا ۲۱ مهرماه به طول انجامید؛ نیروهای خودی موفق شدند ۱۵۰ کیلومتر مربع از خاک کشورمان را

در عملیات مسیم بن عقیل،
نیروهای خودی موفق شدند ۱۵۰
کیلومتر مربع از خاک کشورمان
را آزاد کرده و ۳۰ کیلومتر مربع
از خاک عراق را به تصرف خود
درآوردند

آزاد کرده و ۳۰ کیلومتر مربع از خاک عراق را که ارتفاعات مسلط مرزی «کومه شریف»، «دوله شریف» و «گیسکه»، در آن قرار داشت به تصرف خود درآوردند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۵۴۲۷۹). در این عملیات ۴ تیپ از سپاه با ۳۰ گردان و ۲ تیپ از ارتش با ۹ گردان به اجرای مأموریت پرداختند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۶۷).

مهمی سپری شد و در تداوم عملیات در ششمین روز، نیروهای خودی با انجام عملیاتی در محور میانی (سان واپا - میان تنگ) پاسگاه «میان تنگ» و خاکریز مسلط به جاده آسفالت «مندلی» به «نفت شهر» را تصرف کردند و علیرغم پاتک‌های فراوان و پرحجم دشمن موقعیت بدست آمده را تثبیت کردند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۷۳۶۸۳). پس از این اقدام، دشمن تا روز ۲۰ مهر چندین پاتک در محورهای عملیات انجام داد ولی در هیچ کدام از آنان موفقیتی نداشت.

۲) مقدماتی عملیات محرم

با وجود حملات هوایی گسترده، عراق هیچ گاه نتوانست ضربه قاطعی وارد کند که باعث قطع صدور نفت از خارک یا ورود کالا از بندر امام خمینی شود

پس از عملیات «مسلم بن عقیل» در منطقه «سومار»، قرارگاه کربلا - فرماندهی مشترک عملیات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ارتش جمهوری اسلامی ایران - عملیاتی را برای آزادسازی ارتفاعات مرزی «حمرین» و بخش

غربی رودخانه «دویرج» در محدوده مرزی «مویسان» تا «چم هنری» را به قرارگاه فتح ابلاغ کرد.

آزادسازی مناطق اشغال شده در منطقه مورد نظر و رسیدن نیروهای خودی به مرزهای بین‌المللی، آزادسازی جاده «عین خوش» به «دهلران»، استقرار نیروهای خودی در مناطق مرتفع و برخورد از تسلط دید و تیر، تحمیل خط پدافندی گسترده به عراق، در تیررس قرار

کرده و در آن جا مستقر شدند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۷۱).

در محور میانی نیز نیروهای خودی یک پاسگاه عراقی (دوله شریف) را تصرف کردند که این اقدام، تدارک نیروها از عقبه‌های خودی را امکان‌پذیر ساخت (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۲۲۱). به علت موقعیت ارتفاع «سلمان کشته» و تسلطی که بر روی سایر ارتفاعات داشت فرماندهی عملیات در روز سوم عملیات (۶۱/۷/۱۱) تصمیم گرفت عملیاتی را برای بازپس‌گیری این ارتفاع حساس اجرا کند. با وجود مشکلات فراوانی که در اجرای این عملیات پیش آمد، نیروهای خودی نبرد را تا ساعت ۱۰ صبح ادامه داده و دشمن را از منطقه فراری دادند اما موفق نشدند بر مواضع مورد نظر مستقر شوند و به ناچار عقب‌نشینی کردند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۹۶۶۰۶).

در این روز، دشمن در برخی مناطق عملیاتی محور میانی (سان واپا - قلعه جوق - کهنه ریگ) پاتک‌های سنگینی را اجرا کرد که ایستادگی نیروهای خودی مانع از نتیجه‌گیری عراقی‌ها شد و خسارت‌های سنگینی به دشمن وارد آمد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۷۱).

در چهارمین روز عملیات (۱۳۶۱/۷/۱۲)، دشمن برای بازپس‌گیری مواضع از دست رفته در محور میانی، نیروهای فراوانی را وارد کرد و تلاش فراوانی برای رخنه به مواضع خودی انجام داد. تلاش نیروهای عراقی که با بمباران هواپیماهای عراقی همراه بود با وجود نفوذ در برخی مواضع، با ایستادگی نیروهای خودی مواجه شد و آنها وادار به عقب‌نشینی شدند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۱۳۹/۲).

پنجمین روز عملیات، تقریباً بدون رویداد

و قائم ۴) ابلاغ کرد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۶۴۹).

۳) راهبرد عراق برای فلج کردن اقتصاد ایران

این دوره، از یک ویژگی نسبت به دوره‌های قبل برخوردار بود و آن عزم عراق برای جلوگیری از بارگیری و تخلیه نفت‌کش‌ها و کشتی‌های تجاری در پایانه‌های جنوبی ایران (جزیره خارک و بندر امام خمینی) بود؛ تا از این طریق هم ورود کالاها اعم از تجاری و نظامی به داخل کشور را دچار اختلال کند و هم با قطع صدور نفت و محدود کردن درآمدهای ارزی، اقتصاد ایران را فلج کند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۱۷۰). برای تحقق این اهداف، عراق هواپیماهای میراژ و موشک‌های اگزوست فرانسوی و هواپیماهای میگ ۲۵ روسی را به کار گرفت (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۶۹۴۳) که به تازگی از آن کشورها دریافت کرده بود. این استراتژی جدید عراق از اواخر مرداد شروع شد. در آن زمان، مقامات نظامی عراق محدوده‌های جنوبی آب‌های ایران را که پایانه‌های نفتی و تجاری در آنجا واقع شده بود «منطقه ممنوعه نظامی» تعیین کردند و اعلام داشتند هر کشتی که به این منطقه نزدیک و یا وارد شود هدف قرار خواهد گرفت (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۱۵۸) حملات هوایی عراق که از اواخر مرداد ماه شروع شده بود از دوم شهریور ماه شدت یافت. در برخی مقاطع، حملات هوایی به طور روزانه صورت می‌گرفت و بعضاً صدماتی به سیستم بارگیری و یا انتقال نفت جزیره خارک وارد کرده و کشتی‌های در حال آمد و شد به بندر امام خمینی (ره) و خور موسی را هدف قرار می‌داد. با وجود این

گرفتن جاده بصره - العماره و ... از جمله اهداف نظامی اجرای این عملیات بود.

اولین جلسه هماهنگی فرماندهان قرارگاه‌های عملیاتی سپاه و فرماندهی قرارگاه عملیاتی ارتش در بیست و سوم مهرماه در «چنان» شوش تشکیل شد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۱۹۷۹۳۴). به کارگیری ۴ تیپ از سپاه و ۲ تیپ از ارتش، بررسی وضعیت نیروهای عراقی در منطقه عملیاتی، برشماری مأموریت‌های هوانیروز و نیروی هوایی و برآورد استعداد لازم برای اجرای مأموریت آنها و برآوردهای اولیه برای چگونگی استقرار

پدافند هوایی از موضوعاتی بود که در این جلسه مورد بحث قرار گرفت (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۴۹). دومین جلسه نیز با ۴ روز فاصله در بیست و هفتم مهرماه برگزار شد و در آن جلسه، فرماندهان یگان‌های عمل

کننده و مسئولین واحدهای پشتیبانی‌کننده در عملیات محرم، همچون واحد مهندسی ارتش، جهاد سازندگی، واحد توپخانه و هوانیروز گزارشی از اقدامات خود و پیشرفت‌های حاصل شده ارائه کردند (همان).

در آخرین جلسه‌ای که با موضوع عملیات محرم در این دوره برگزار شد قرارگاه عملیاتی مشترک قائم طرح عملیات مشترک را به ۴ قرارگاه‌های عملیاتی (قائم ۱، قائم ۲، قائم ۳

عراق در حملات هوایی خود خصوصاً در جزیره خارک وارد حریم هوایی منطقه مورد نظر نمی‌شد بلکه با شلیک موشک‌های فرانسوی از فاصله دور عملیات مورد نظر را انجام می‌داد که فاقد دقت و کارایی لازم در این کار بود

حملات هوایی، عراق هیچ‌گاه نتوانست ضربه قاطعی وارد کند که باعث قطع صدور نفت از خارک یا ورود کالا از بندر امام خمینی شود. این امر ناشی از پدافند قوی جزیره خارک و بندر امام خمینی و تدابیر ویژه مسئولین از یک سو و امکانات محدود عراق از سوی دیگر بود. به گفته مقامات

ایرانی، عراق در حملات هوایی خود خصوصاً در جزیره خارک وارد حریم هوایی منطقه مورد نظر نمی‌شد بلکه با شلیک موشک‌های فرانسوی از فاصله دور عملیات مورد نظر را انجام می‌داد که فاقد دقت و کارایی لازم در این کار بود (روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۶/۱۴: ۳).

۳-۱) نگاهی به حملات هوایی عراق

حملات هوایی عراق به جزیره خارک به عنوان پایانه‌ای که ۷۰ درصد صادرات نفت ایران را صادر می‌کرد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۱) و همچنین بندر امام خمینی به عنوان یکی از اصلی‌ترین بنادر ورود و صدور کالا از دوم شهریور ماه شکل جدیدتری به خود گرفت. در دوم شهریورماه، عراق حمله ناموفقی به خارک انجام داد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۵۸)؛ اما روز بعد، هواپیماهای عراقی لوله انتقال نفت بندرگناوه به خارک را بمباران کردند که به سرعت تعمیر شد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۶۷۹۱). در چهارم شهریورماه نیز ۳ حمله

ناموفق به خارک صورت گرفت (همان) این در حالی بود که بنا به گفته منابع خارجی میزان صادرات نفت خام ایران از ۲ میلیون بشکه به ۹۰۰ هزار بشکه در روز رسیده بود که این کاهش صادرات بیش از آن که ناشی از آسیب دیدن تجهیزات صدور نفت باشد ناشی از ناامنی روانی بود که تبلیغات گسترده عراق و رسانه‌های غربی و شرکت‌های بیمه (برای افزایش نرخ بیمه نفت‌کش‌ها) به راه انداخته بودند. (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۳) با وجود این، هیچ‌گاه صدور نفت از جزیره خارک قطع نشد هرچند با آسیب دیدن اسکله T در خارک بخش عمده‌ای از بارگیری نفتی از این اسکله قطع شد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۵۸). در سیزدهم شهریور، هواپیماهای عراقی یک کشتی تجاری ترکیه را در بندر امام خمینی بمباران کردند که در اثر این بمباران، کشتی مزبور غرق شد و ۳ تن از کارکنان آن کشته و ۴ تن نیز زخمی شدند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۲). در چهاردهم، پانزدهم و شانزدهم شهریورماه نیز هواپیماهای عراقی خارک را هدف قرار

خسارت‌های حملات هوایی، که در ذیل به آن خواهیم پرداخت.

۲-۳) تدابیر ایران برای مقابله با راه برد عراق

تشدید حملات عراق به خارک و منابع نفتی ایران با هدف فلج کردن مبادی صدور نفت و صدور و ورود کالا از سایر بنادر جنوبی، موجب اقدامات بازدارنده ایران گردید: یکی از این اقدامات، افزایش حق بیمه بود. در پی حمله عراق، نرخ بیمه کشتی‌ها از یک درصد قیمت کشتی‌ها به ۳ درصد و گاه تا ۷ درصد افزایش یافت (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۱). این امر، طرف‌های خریدار و شرکت کشتیرانی را از ادامه معامله نفتی و یا تجاری بازمی‌داشت زیرا هزینه نفت صادراتی به ازاء هر بشکه از ۸۰ سنت به حدود ۳/۲۶ دلار افزایش یافته بود و پی‌آمد طبیعی آن کاهش تمایل صاحبان کشتی‌ها برای ورود به حوزه‌های بارگیری نفتی و بنادر جنوبی ایران بود؛ اما ایران به سرعت ابتکار عمل را بدست گرفت، نخست آن که وزیر نفت ایران در یازدهم شهریور ماه اعلام کرد ایران کشتی‌هایی را که قصد بارگیری یا تخلیه کالا در پایانه‌های ایران را دارند با همان نرخ یک درصد سابق بیمه می‌کند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۸) و در راستای اجرایی شدن این تصمیم و تضمین مالی آن بانک مرکزی ایران مبلغ ۳۰۰ میلیون دلار به عنوان پشتوانه ارزی در ۳ بانک معتبر اروپایی به ودیعه گذاشت. هرچند عراق این اقدام ایران را فاقد اعتبار جهانی دانست اما این ابتکار ایران نتیجه مثبت خود را نشان داد به نحوی که روزنامه فرانسوی «لیبراسیون» در اواخر شهریور ماه اعلام کرد اقدام ایران هرچند با شک و تردید محافل دریایی لندن مواجه شد

دادند اما این حمله‌ها هیچ‌گونه خسارت جدی دربرنداشت. (همان) در بیستم شهریور نیز یک کشتی یونانی به هنگام بازگشت از بندر امام خمینی هدف موشک قرار گرفت و به گل نشست (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۶). دوازده روز پس از آن، بار دیگر چند هواپیمای عراقی خارک را هدف موشک قرار دادند که خسارتی به همراه نداشت (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۶۷۱۳۸).

این اقدام در بیست و سوم و بیست و پنجم نیز همچنان بدون هیچ‌گونه دستاوردی ادامه یافت (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۹). در بیست و ششم شهریور نیز دو کشتی در خورموسی هدف قرار گرفته و آسیب دیدند. حملات هوایی عراق در مهرماه، به شدت کاهش یافت (خبرگزاری جمهوری اسلامی،

در پی حمله عراق، نرخ بیمه کشتی‌ها از یک درصد قیمت کشتی‌ها به ۳ درصد و گاه تا ۷ درصد افزایش یافت

شماره ۱۸۳). در سه مورد حملات هوایی صورت گرفته در چهاردهم، بیستم و بیست و دوم این ماه، تنها ۲ تانکر ذخیره نفت آسیب دید (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۱۸۹). برای کاهش حملات هوایی عراق در مهرماه دو علت عمده را می‌توان بیان کرد:

۱. انجام عملیات مسلم بن عقیل توسط نیروهای ایران در تاریخ نهم مهرماه در منطقه سومار.

۲. ابتکار عمل ایران در کاستن از میزان

جاده‌ها به یک ساعت در طول شبانه روز نیز می‌رسید آن هم بدین ترتیب که نیروهای تأمین جاده در طول جاده در ایستگاه‌هایی که در نظر گرفته شده بود، مستقر می‌شدند. سپس نیروهای تأمین امنیت در مبادی جاده مجوز شروع ساعت مجاز تردد صادر می‌کردند و با پایان مهلت مقرر، نیروهای مأمور، از رفت و آمد در سطح جاده‌ها مانع می‌شدند. ۳. محور پیرانشهر - سردشت و مهاباد - سردشت در تصرف نیروهای مسلح غیرقانونی بود و آمد و شد به سردشت از راه زمینی مقدور نبود و تنها امکان تردد به

سردشت، استفاده از بالگرد بود. همچنین شهرها و روستاهای این محور و شهرک «ربط»، «میرآباد»، «الواتان - واون» و ... در تصرف نیروهای مسلح غیرقانونی بود. ۴. فعالیت

نیروهای مسلح غیرقانونی هرچه از

تشدید حملات عراق به خارک و منابع نفتی ایران با هدف فلج کردن مبادی صدور نفت و صدور و ورود کالا از سایر بنادر جنوبی، موجب اقدامات بازدارنده ایران گردید: یکی از این اقدامات، افزایش حق بیمه بود

محورهای اصلی به عمق مناطق پیش می‌رفت بیشتر می‌شد. در برخی از مناطق همچون محور بوکان - میاندوآب - مهاباد، میاندوآب - سقز، کامیاران - سنندج و ... این فعالیت‌ها بسیار چشمگیرتر بود و برخی از روستاها و آبادی‌های این محورها پس از پیروزی انقلاب در دست نیروهای مسلح غیرقانونی بود. خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۷، ۶) با فعال شدن قرارگاه حمزه، پاکسازی محور استراتژیک پیرانشهر در دستور کار قرار گرفت.

ولی حالا نوعی شکست برای محافل بیمه‌ای لندن است.

اقدام دیگر ایران، دورنگه داشتن نفت‌کش‌ها از تیررس هواپیماهای عراقی بود، بدین صورت که وزارت نفت یک پایانه موقت در جزیره «سیری» که امکان دسترسی هواپیماهای عراقی به آن وجود نداشت راه‌اندازی کرد و با به کار گرفتن ۲ نفتکش به ظرفیت ۲۴۵ هزارتن، بخش عمده‌ای از نفت صادراتی را از خارک به سیری منتقل می‌کردند و سایر نفت‌کش‌ها نیز از منطقه امن سیری اقدام به بارگیری می‌کردند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۶۲).

۴) ناآرامی‌های مناطق کردنشین

در مناطق کردنشین استان‌های آذربایجان غربی و کردستان، فعالیت گروه‌های مسلح غیرقانونی و ناآرامی‌هایی چون دوره‌های قبلی وجود داشت اما عملیاتی شدن قرارگاه تازه تأسیس حمزه سیدالشهداء این معادله را برهم زد. آغاز به کار این قرارگاه که در ۱۹ مردادماه با تبلیغات رسمی همراه شده بود، در چند هفته اول نتوانست پاسخگوی انتظارات باشد و حتی گله‌مندی‌هایی نیز به دنبال داشت اما با عملیاتی شدن این قرارگاه از اول شهریورماه، ابتکار عمل در برخی مناطق به دست نیروهای جمهوری اسلامی افتاد.

وضعیت کلی مناطق کردنشین در این دوره به شرح زیر بود:

۱. فعالیت گروه‌های مسلح غیرقانونی در مناطق کردنشین آذربایجان غربی به نحو چشمگیری بیشتر از استان کردستان بود. ۲. در محورهای مواصلاتی حداکثر به مدت ۱۰ ساعت در طول روز (از ۸ صبح تا ۱۸) تردد به طور آزادانه امکان‌پذیر بود، این محدودیت در برخی

یافت (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۶۷۳۱۸). (همان) البته دامنه فعالیت گروه‌های مسلح غیرقانونی در سطح منطقه فراتر از آن بود که اجرای چند عملیات موجب کاهش چشمگیر اقدامات آنان شود اما آزادسازی برخی محورهای اصلی و پاکسازی برخی دیگر از محورها این امکان را به نیروهای جمهوری اسلامی ایران داد تا آنان از حالت انفعالی خارج شده و در جهت کنترل منطقه گام‌های موثری بردارند.

۵) گلوله باران شهرهای مرزی

در این دوره، عراق هرچند فاقد توانایی لازم برای بمباران اهداف در عمق خاک ایران همچون شهرهای تهران، اصفهان، تبریز و ... بود و تمام توان هوایی خود را به مسدود کردن مبادی ورود و صدور کالاهای نفتی و تجاری ایران در جزیره خارک و بنادر جنوبی کرده بود اما سیاست این رژیم در زمینه گلوله‌باران مناطق غیرنظامی همچون دوره پیش تداوم داشت و در این میان، آبادان به هدف ثابت و روزانه‌ای برای نیروهای عراقی تبدیل شده بود. توپخانه‌های عراقی سهمیه روزانه‌ای برای شلیک به این شهر به منظور آسیب زدن و ممانعت از عادی شدن اوضاع در آنجا اختصاص داده بودند و این سهمیه در برخی از روزها به طور چشمگیری افزایش می‌یافت. علاوه بر آبادان، گیلانغرب، مهران و قصرشیرین نیز گاه و بی گاه هدف گلوله‌باران عراق واقع می‌شدند.

بر اثر این اقدام عراق، در طول دوره مورد نظر ۸۸ تن شهید، ۳۷۷ تن زخمی و ۵۰ تن شهید و زخمی شدند. همچنین ۱۳۱ منزل، مجتمع اداری، صنعتی، مسجد، مدرسه و ...

پاکسازی این محور از اواسط شهریورماه شروع شد و با ۴۵ روز عملیات، بخش عمده‌ای از ۹۵ کیلومتر این محور پاکسازی شد و آسیب شدیدی به گروه‌های مسلح غیرقانونی وارد شد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۶۷۳۱۸).

در این عملیات‌ها که از ۲ محور شمالی (پیرانشهر به جنوب) و جنوبی (سردشت به شمال) انجام شد، شهرک‌هایی چون «لیلان»، «ربط»، «آلواتان» و «مسیرده» و «واوان» که از بدو پیروزی انقلاب اسلامی تا آن زمان در

دست نیروهای

حزب دمکرات

کردستان ایران بود

از تصرف نیروهای

این حزب خارج

شد. در این میان،

«میرده» به علت آن

که مرکز گمرکی و

اقتصادی و «آلواتان»

محور مواصلاتی

حزب دمکرات با

عراق بود از اهمیت

ویژه‌ای برخوردار

بودند (دفتر سیاسی سپاه، نشریه شماره ۴۶،

۱۳۶۱/۸/۱۱: ۱۵).

در ادامه، محورهای مهاباد - پشوه، محور مهم میاندوآب - مهاباد - بوکان، محور سنج - کامیاران - نوسود و پاوه نیز پاکسازی شدند (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۱۵۷).

همچنین در برخی از محورها همچون میاندوآب - تکاب - صائین‌دژ، پاکسازی محورها تا عمق ۳ تا ۵ کیلومتری ادامه

توپخانه‌های عراقی سهمیه روزانه‌ای برای شلیک به آبادان برای آسیب زدن و ممانعت از عادی شدن اوضاع در آنجا اختصاص داده بودند

تجاری که داشتند عملیات‌های خود را انجام می‌دادند. نیروهای تأمین‌کننده امنیت همچون سپاه، دادستانی و کمیته، در بازداشتن تیم‌های عملیاتی از طریق دستگیری، برخوردهای مسلحانه، کشف خانه‌های تیمی و ... اقدامات خود را دنبال می‌کردند اما از اواخر شهریورماه طرح ابتکاری که توسط سپاه و دادستانی به اجرا درآمد تأثیر بسیار زیادی در کنترل اقدامات تروریستی سازمان مذکور برجای گذاشت.

از سویی، دادستانی تهران طرحی را که به نام «طرح مالک و مستأجر» معروف شد با

هماهنگی کمیته و سپاه به اجرا گذاشت که تأثیر اساسی در محدود شدن اقدامات سازمان مجاهدین خلق در تهران داشت. طبق طرحی که دادستانی تنظیم کرده و در سطح شهر اطلاع‌رسانی کرد، کلیه کسانی که در تهران منزل

ملاقات «صدام حسین» و «حافظ اسد» روسای جمهوری ۲ کشور قطع ارتباط کرده عراق و سوریه، از دستاوردهای اجلاس اتحادیه عرب در مراکش بود

خود را به صورت مستقل یا بخشی از آن را رهنی یا اجاره در اختیار افراد دیگری قرار داده بودند موظف شدند تمام مشخصات و عکس مستأجران را در فرمی که در نظر گرفته شده بود ثبت کرده و برای بررسی و ثبت سوابق به مراکز که از طرف دادستانی تهران نمایندگی داشتند تحویل دهند. (روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۶/۲۸: ۱۳) با آغاز اجرایی شدن این طرح آن بخش از نیروهای سازمان که پس از آشوب‌های مسلحانه خیابانی به فعالیت در خانه‌های تیمی

ویران شد و یا آسیب دید.

ب) تحولات غیرنظامی دوره دو ماهه جنگ تحمیلی (شهریور و مهرماه ۱۳۶۱)

در حوزه تحولات غیرنظامی مرتبط با جنگ تحمیلی در دوره دوم‌ماهه سال ۱۳۶۱ می‌توان موارد ذیل را مورد توجه قرار داد که برخی از این موضوعات در سطح داخلی و برخی نیز در سطح منطق‌ای و جهانی قابل طرح است:

- اقدامات تروریستی سازمان مجاهدین خلق (سازمان منافقین).

- محاکمه و اعلام رأی درباره یک گروه برانداز قطب‌زاده.

- تصویب دو قطعنامه در شورای امنیت و مجمع عمومی سازمان ملل متحد علیه ایران.

- تصمیم نهایی کشورهای عضو جنبش عدم تعهد در برگزاری اجلاس وزرای این جنبش در خارج از عراق.

- برگزاری دوازدهمین نشست سران کشورهای عضو اتحادیه عرب در شهر فاس مراکش و حمایت این اتحادیه از عراق.

- دیدار «صدام حسین» و «حافظ اسد» در اجلاس سران اتحادیه عرب و بازتاب‌های آن.

- کشتار آوارگان فلسطینی ساکن در اردوگاه صبرا و شتیلا در شهر بیروت.

۱) سازمان مجاهدین خلق (منافقین)

فعالیت‌های تروریستی سازمان مجاهدین خلق در این دوره همچون دوره‌های قبل ادامه داشت و تقریباً به صورت روزانه گزارشی‌هایی از ترور افراد، انفجار و بمب‌گذاری یا تیراندازی به ساختمان‌ها و مراکز دولتی و نظامی توسط نیروهای این سازمان در سطح عام و یا محافل ذی‌ربط منتشر می‌شد.

نیروهای عملیاتی سازمان با توجه به

عملی اجرای ۲ طرح مزبور بود به نحوی که در طول شهریور ماه (قبل از اجرای ۲ طرح مزبور) بر اثر ۷۶ مورد سوء قصد و سایر اقدامات تیم‌های عملیاتی سازمان ۷۴ تن از مردم تهران شهید و زخمی شدند. یعنی حدود ۱۰۰ درصد موفقیت در هر اقدام، اما در طول مهرماه (بعد از اجرای طرح‌ها) تعداد اقدامات عملیاتی آنان به ۲۹ مورد با تعداد ۳ تن شهید و ۱۱ تن زخمی که علاوه بر کاهش بیش از ۶۲ درصدی آمار اقدامات تیم‌های عملیاتی سازمان، میزان موفقیت این تیم‌ها نیز از حدود ۱۰۰ درصد موفقیت در هر عملیات کاهش یافت که از علل آن می‌توان به عدم تمرکز سازمانی، به هم ریختگی روانی و ... ناشی از اجرای ۲ طرح مذکور نام برد (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۱۰۳۹۴۷).

در این دوره، ۲۷۴ گزارش (به طور متوسط روزی ۴/۵ مورد) از عملیات‌های شهری گروه‌های مسلح غیرقانونی و عمدتاً سازمان مجاهدین خلق (منافقین) اعم از ترور، بمب‌گذاری، حمله به مراکز و ... و همچنین اقدامات نیروهای خودی اعم از دادستانی، کمیته انقلاب و سپاه برای مقابله با این تحرکات، ارائه شده است. آمار کلی برخی اقدامات این دوره ۶۰ روزه به شرح زیر است:

- ترور ۱۲۰ مورد که ۱۰۹ مورد موفق و ۱۱ مورد ناموفق بود.
- بمب‌گذاری ۱۶ مورد که ۹ مورد آن قبل از انفجار، کشف و خنثی شد.
- درگیری‌های خیابانی ۴۶ مورد که ۳۲ مورد آن در مهرماه و در شهر تهران اتفاق افتاد.
- کشف خانه تیمی ۶۵ مورد.

در این حوادث ۱۵۲ تن از نیروهای خودی

روی آورده بودند در معرض ناامنی و شناسایی قرار گرفتند و آنها به ترک منازل و فروش اثاثیه مجبور شدند. این اقدام به قدری گسترده و شایع شد که دادستانی به سمساری‌ها تذکر داد نسبت به کسانی که به هر نحوی در صدد فروش اثاثیه منزل خود هستند حساس باشند و موارد مشکوک را اطلاع دهند. سرگردانی در سطح شهر تهران، اقامت‌گزینی اجباری در منازل آشنایان، وقت‌گذرانی در پارک‌ها و فرار به شهرستان‌ها، گسستن پیوندهای سازمانی و

قطع برخی همکاری‌ها، خصوصاً در ابعاد عملیاتی از دستاوردهای این طرح بود. از سوی دیگر همزمان با اجرای طرح مالک و مستأجر در تهران، سپاه منطقه ۱۰

عراق و سوریه هر دو دارای مرام بعثی بودند اما به علت خط مشی‌های متفاوت، همبستگی و حتی پیوستگی دو کشور به واگرایی و حتی به دشمنی کشید

(تهران) یک واحد عملیاتی گشتی را در سطح شهر تهران فعال کرد. این نیروها با استفاده از خودروهای تویوتا لندکروز و با نام «گشت ثار...» فعالیت گشت‌زنی خود را از نیمه دوم مهرماه در سطح شهر تهران آغاز کردند و توانستند با دستگیری و کنترل افراد سازمان، محیط را برای آنان ناامن کنند و از سوی دیگر از طریق حضور علنی نیروهای سپاه در شکل و شمایل رسمی، اطمینان و آرامش را به جامعه تزریق کنند.

کاهش شدید ترورها، انفجارها و ... از نتایج

و مردم شهید و ۱۰۶۱ نفر نیز زخمی شدند. (۶۰ تن از شهیدان و ۹۸۷ تن از زخمی‌ها در اثر انفجاراتی بود که افراد مرتبط با عراق در خیابان «ناصر خسرو» و خیابان «خیام» تهران انجام دادند.) (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۰۹۳۸۴۸)

از افراد وابسته به گروه‌های مسلح غیرقانونی نیز طی این مدت ۱۰۴ نفر کشته و ۷ تن زخمی شدند و ۱۱۴۴ تن نیز دستگیر شدند.

۳) قطعنامه‌های شورای امنیت و مجمع عمومی سازمان ملل

شورای امنیت در این دوره، قطعنامه ۵۲۲ و مجمع عمومی سازمان ملل متحد قطعنامه ۳۷/۷ را درباره جنگ ایران و عراق صادر کردند. قطعنامه ۵۲۲ شورای امنیت در تاریخ دوازدهم مهرماه و به اتفاق آراء به تصویب رسید (روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۷/۱۳: ۲۰).

۲) محاکمه و اعلام رأی درباره گروه قطب‌زاده

در این دوره، حکم اعدام «صادق قطب‌زاده» از اعضای شورای انقلاب و اولین سرپرست رادیو و تلویزیون به اجرا درآمد. وی که از بیست و سوم تا سی‌ام مرداد ماه به مدت ۳ جلسه در دادگاه انقلاب ارتش به سرپرستی آقای «محمدی ری شهری» به اتهام براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران و تشکیل گروه نظامی برای تحقق این امر مورد محاکمه قرار گرفته بود، پس از پایان محاکمه سایر همدستانش، در بیست و چهارم شهریور، حکم درباره وی به اجرا درآمد (روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۶/۲۵: ۴).

محاکمان صورت گرفته همدستان وی نیز از ششم شهریور ماه تا بیست و دوم شهریور ماه طول کشید و به اتهامات آنان مبنی بر اقدام علیه امنیت کشور، شرکت در توطئه براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران، توطئه برای انفجار منزل امام خمینی (ره)، دریافت پول از کشورهای خارجی و ... رسیدگی شد و در نهایت ۲ تن از آنان به اعدام، یک تن به حبس ابد و ۴ نفر به ۲ تا ۱۵ سال حبس محکوم شدند و پرونده ۳ تن دیگر برای تکمیل اطلاعات

با عملیاتی شدن قرارگاه تازه تأسیس حمزه سیدالشهداء در مناطق کردنشین استان‌های آذربایجان غربی و کردستان، فعالیت گروه‌های مسلح غیرقانونی محدود شد

زمینه تصویب قطعنامه، نامه نهم مهرماه نماینده عراق در سازمان ملل به رئیس دوره‌ای و اهل اردن شورای امنیت سازمان ملل متحد بود (خبرگزاری جمهوری اسلامی نشریه شماره ۲، ۱۳۶۱/۷/۱۱: ۴). همچنین در این

باره «سعدون حمادی» وزیر خارجه عراق با نمایندگان کشورهای عضو دائمی شورای امنیت برای تشکیل جلسه فوق‌العاده این شورا، به رایزنی پرداخت، درست، زمانی که ایران عملیات موفق «مسلم بن عقیل» را در تاریخ نهم مهرماه انجام داده بود. (UN. YearBook, 1982:358)

نماینده ایران که به عنوان طرف منازعه و بدون حق رأی می‌توانست در این جلسه شرکت داشته باشد، در این نشست حضور نیافت (روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۷/۱۳: ۲۰)،

دوره‌ای شورا که از کشور اردن بود به علت آن که کشور اردن و شخص پادشاه آن کشور حمایت علنی خود را از اولین روز آغاز جنگ از عراق اعلام کرده و تاکنون نیز ادامه داشته است از جمله موارد اعتراض ایران بود. همچنین حضور عراق در خاک ایران در زمان تصویب قطعنامه، عدم توجه شورای امنیت به مقوله تجاوز و سکوت قطعنامه درباره تأمین خسارت کشور آسیب دیده از محورهای اصلی بیانیه وزارت خارجه بود. (روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۷/۱۳: ۳)

«رجایی خراسانی» نماینده دائمی ایران در سازمان نیز صدور این قطعنامه را در حالی که عملیات نظامی ایران برای دفع تجاوز عراق بوده بی‌مورد خواند. وی با یادآوری سکوت و بی‌تفاوتی شورای امنیت در زمان تجاوز عراق به ایران و پیشروی دهها کیلومتری در عمق خاک ایران و اشغال ۲۰ شهر و ۱۲۰۰ دهکده و آواره شدن ۲ میلیون ایرانی، صدور قطعنامه در این زمان را دلیلی بر عدم بی‌طرفی شورای امنیت و طرفداری این شورا از عراق اعلام کرد. «رجایی خراسانی» حتی بازپس‌گیری تمامی مناطق اشغال شده ایران را مبنای پایان جنگ ندانست و پرداخت خسارت‌های وارد شده به ایران، تضمین درباره عدم تجاوز مجدد رژیم عراق به ایران و بازگشت آوارگان عراقی مقیم ایران به کشورشان را از جمله شرایط لازم برای پایان دادن به جنگ اعلام کرد. (روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۷/۱۵: ۱۹)

مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز در سی و هفتمین اجلاس عمومی خود بر اساس تقاضای عراق موضوع جنگ ایران و عراق را در دستور کار خود قرار داد و برای اولین بار درباره جنگ ایران و عراق موضع‌گیری کرد و

زیرا ایران بعد از تصویب قطعنامه ۵۱۴ در بیست و یک تیرماه، شرکت در این گونه جلسات را تحریم کرده بود. دلیل ایران نیز آن بود که شورای امنیت نباید در قبال تجاوز عراق به ایران سکوت می‌کرد و در قبال آن باید موضع می‌گرفت و حال که نتوانسته درباره تجاوز عراق اتخاذ موضع کند نباید در برابر اقدام ایران برای آزادسازی سرزمین‌هایی که رژیم عراق آن را به زور به اشغال درآورده، موضع‌گیری کند و این اقدامات را تهدید عمیق علیه صلح و امنیت بین‌المللی به حساب آورد و در قبال آن قطع نامه ۵۱۴ صادر کند.

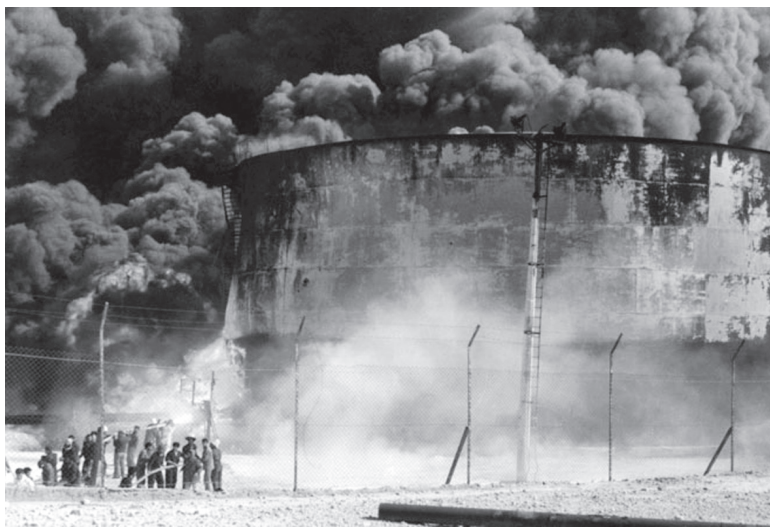
قطعنامه
در ۷ بند
بدون توجه
به شناسایی و
معرفی متجاوز
و جبران
خسارت طرف
آسیب دیده
تنظیم شده
بود. آتش‌بس
فوری،
عقب‌نشینی

در این دوره، شورای امنیت قطعنامه ۵۲۲ و مجمع عمومی سازمان ملل متحد قطعنامه ۳۷/۷ را درباره جنگ ایران و عراق صادر کردند

نیروها به مرزهای بین‌المللی، استقبال از موضع عراق در پذیرش قطعنامه قبلی این شورا (قطعنامه ۵۱۴ در تیرماه ۱۳۶۱) از سرگیری فعالیت میانجیگری بین‌المللی از جمله بندهای این قطعنامه بود. (نخعی و جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۴: ۹۲)

۳-۱ واکنش ایران به قطعنامه

وزارت خارجه با انتشار بیانیه‌ای در ۴ بند به تصویب این قطعنامه اعتراض کرد. ریاست

قطعه‌نامه ۳۷/۳ را که ۱۳ کشور عربی از جمله عربستان، اردن، بحرین، کویت، امارات متحده عربی و ... پیشنهاد کرده بودند با ۱۱۹ رأی مثبت و ۱۵ رأی ممتنع و یک رأی مخالف تصویب کرد.

این قطعه‌نامه نیز در ۵ بند تنظیم شده بود و بدون اشاره به طرف متجاوز و یا پرداخت خسارت به طرف آسیب

دیده، درخواست آتش‌بس، عقب‌نشینی نیروها به مرزهای بین‌المللی و خودداری کشورها از دست زدن به اقداماتی که باعث تشدید جنگ شود و ... تنظیم شده بود (محمدحسین جمشیدی، ۱۳۷۴: ۱۰۷-۱۰۸).

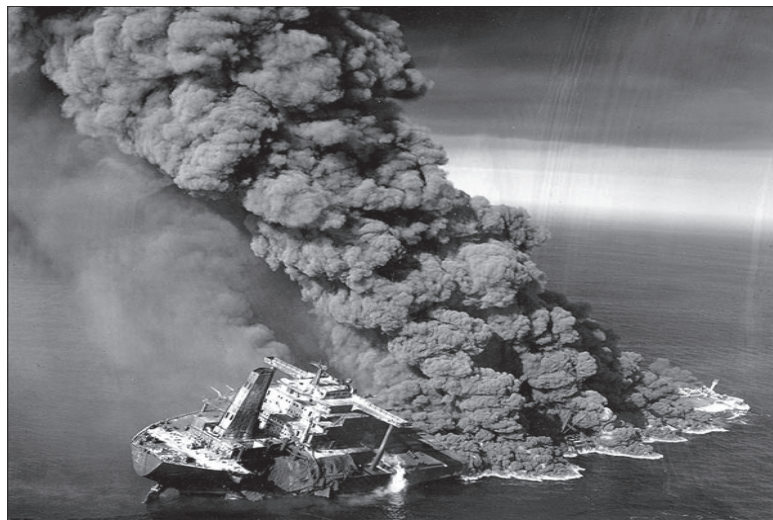
این قطعه‌نامه هم با اعتراض نماینده ایران در سازمان ملل مواجه شد. وی سکوت قطعه‌نامه درباره طرف متجاوز و محروم کردن ایران از حقوق قانونی خود را از ضعف‌های عمده قطعه‌نامه خواند و همچنین اقدام عراق در نقض حریم مرزهای بین‌المللی را از دلایل اجرایی نشدن این قطع‌نامه عنوان کرد و این اقدامات را راهی برای جلوگیری از پیروزی ایران در جنگ خواند (روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۸/۱: ۱۱).

۴) تلاش عراق برای برگزاری اجلاس وزرای کشورهای عضو جنبش عدم تعهد در بغداد

هرچند در نتیجه تلاش‌های دولت ایران، کشورهای عضو جنبش عدم تعهد تصمیم گرفتند محل برگزاری کنفرانس سران را

از بغداد به دهلی‌نو تغییر دهند، اما این پایان کار نبود زیرا عراق به هیچ روی نمی‌خواست از مزایای برگزاری این جلسه در بغداد چشم‌پوشی کند و لذا تلاش نمود تا امتیاز میزبانی کنفرانس وزیران خارجه کشورهای عضو عدم تعهد را بدست آورد.

لازم به توضیح است گردهم‌آیی وزیران خارجه عدم تعهد قبل از برگزاری اجلاس اصلی (سران) به عنوان مقدمه دارای اهمیت فراوانی است زیرا در این گردهم‌آیی موضوعاتی که قرار است در اجلاس اصلی مطرح شود طرح و درباره آنها تصمیم‌گیری می‌شود و نقش میزبان در تنظیم اولویت دادن و چگونگی طرح موضوعات بسیار مهم است. در صورت برگزار شدن این اجلاس در بغداد، علاوه بر برگزاری این اجلاس، سران حکومت بغداد می‌توانستند ادعای توانایی برگزاری اجلاس سران را در بغداد مجدداً مطرح کنند. تلاش‌های مجدد ایران این بار در جلوگیری از برگزار شدن اجلاس وزیران خارجه در بغداد

شروع شد. سفر آقای «هاشمی رفسنجانی» به هند در بیست و هفتم مرداد، سفر دوره‌ای وزیر خارجه ایران به آفریقا و معاون وی به کشورهای عضو جنبش عدم تعهد در شرق و جنوب شرق آسیا و برخی رایزنی‌ها، زمینه‌هایی را فراهم ساخت تا به طور غیررسمی میزبانی کوبا برای نشست وزیران

توسط منابع سیاسی و همچنین هماهنگی‌های صورت گرفته در سطوح مختلف دیپلماتیک که سفر «محمد بوستا» وزیر خارجه مراکش (میزبان نشست دوازدهم سران اتحادیه عرب) به بغداد و گفتگو با مقامات عراقی از آن جمله بود؛ حکایت از آن داشت که حمایت از عراق و تصمیم‌گیری یک طرفه درباره جنگ ایران و عراق از جمله دستورکارهای اصلی نشست سران اتحادیه عرب است و به همین سبب بود که صدام حسین به همراه یک هیئت بلندپایه سیاسی به «فاس» سفر کرد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۲، ۱۳۶۱/۶/۱۷: ۳۴).

خارجه کشورهای عضو عدم تعهد در محافل سیاسی طرح شود و در پی آن قائم مقام وزیر خارجه ایران از نامزدی احتمالی کوبا برای برگزاری این نشست حمایت کرد (نسرین مصفا و دیگران، ۱۳۶۶: ۱۲۶) و پس از آن بود که وزیر خارجه کوبا به بغداد رفت و در دیدار با صدام حسین پیشنهاد داد «هاوانا» نشست وزرای خارجه را میزبانی کن ولی به دلایلی اجلاس وزیران خارجه در تاریخ دوازدهم مهرماه در مقر سازمان ملل برگزار شد روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۷/۱۳: ۲۰).

۵) برگزاری دوازدهمین نشست سران کشورهای عضو اتحادیه عرب در مراکش

در این دوره پس از رایزنی‌ها و تمهیدات فراوان سیاسی و تبلیغاتی، دوازدهمین نشست سران کشورهای عضو «اتحادیه عرب» در پانزدهم شهریورماه به مدت ۳ روز در شهر «فاس» مراکش تشکیل شد. (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۱، ۱۳۶۱/۶/۱۶: ۶) نظرات ارائه شده

نشست سران پس از ۳ روز گفتگو در پشت درهای بسته در هجدهم شهریور ماه پایان یافت و همانطور که انتظار می‌رفت در بندهای ۱ و ۲ بیانیه پایانی، از عراق حمایت کرد. این بندها شامل تشکر و قدردانی از عراق در همکاری با سازمان‌های بین‌المللی برای پایان دادن به جنگ، پیشگامی برای صلح و همچنین تهدید ایران به استفاده از ماده ۶ منشور اتحادیه عرب بود که طبق آن در صورتی که یک کشور عربی مورد حمله قرار گیرد این حمله علیه تمامی

۶ دیدار «حافظ اسد» و «صدام حسین»

ملاقات «صدام حسین» و «حافظ اسد» روسای جمهوری ۲ کشور قطع ارتباط کرده عراق و سوریه، از دستاوردهای اجلاس اتحادیه عرب در مراکش بود (آرشیو مرکز اسناد دفاع مقدس، سند شماره ۱۵۶/۱۷۲).

این دیدار از چند جنبه دارای اهمیت ویژه در سطح منطقه و سطح کشورهای عربی بود. عراق و سوریه هر دو دارای مرام بعثی بودند اما به علت خط مشی‌های متفاوت، همبستگی و حتی پیوستگی دو کشور به واگرایی و حتی به دشمنی کشید.

پس از اعلام آمادگی کشور سودان برای کمک نظامی به عراق، مقامات این کشور در تصمیم‌گیری خود تجدیدنظر کردند

سوریه به عنوان یک کشور صاحب نفوذ در میان کشورهای عربی و دارای جایگاه استراتژیک در همسایگی اسرائیل، روابط بسیار خوب و دوستانه‌ای با جمهوری اسلامی ایران داشت و شاید تنها کشور عربی بود که حاضر شد منافع

مشترک با ایران تعریف و اجرایی کند.

با این حال، سوریه یکی از دو کشوری است که به عراق امکان می‌دهد نفت خود را به بازارهای بین‌المللی برساند، خط لوله «بانیاس» یکی از دو خط لوله انتقال نفت است که نفت عراق را از خاک سوریه عبور داده و به دریای مدیترانه می‌رساند و با توجه به مسدود شدن فروش نفت عراق از طریق اسکله‌های البکر و الامیه در خلیج فارس، این لوله نفتی به ظرفیت حدود ۴۰۰ هزار بشکه در روز و

کشورهای عربی تلقی می‌شود و سایر کشورهای عربی باید در جنبه‌های نظامی اعم از پشتیبانی و یا دخالت مستقیم و سایر ابعاد از جمله اقتصادی و ... به حمایت کشور مزبور بپردازند هرچند که ۳ هفته پس از این نشست و انتشار اعلامیه مزبور، نیروهای ایرانی عملیات موفق «مسلم بن عقیل» را در منطقه سومار اجرا کردند و به خاطر الزامات تاکتیکی بخش‌هایی از ارتفاعات آن منطقه از جمله «دوله شریف» و «کوله شریف» را که در آن سوی مرز قرار داشت به تصرف خود درآوردند اما کشورهای عربی غیر از برخی لفاظی‌های متعارف اقدام قابل توجهی به غیر از آن که قبلاً نیز انجام می‌دادند، انجام ندادند، (اداره کل مطبوعات و رسانه‌های خارجی وزارت ارشاد اسلامی، شماره ۲۷۳). البته کشور سودان اعلام کرد در صدد است برای کمک به عراق نیروی نظامی به آن کشور اعزام کند. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه شماره ۵) اما این حرکت دولت سودان بیشتر جنبه تبلیغاتی داشت تا عملی چرا که این کشور خود درگیر مشکلات فراوان داخلی بود و ضعف حاکمیت، این امکان را به «جعفر نمیری» نمی‌داد که به طور گسترده به کمک عراق بشتابد. لذا پس از اعلام کمک نظامی این کشور به عراق، مقامات سودان در تصمیم‌گیری خود تجدیدنظر کرده و اعلام کردند به خاطر کمک به دبیر کل سازمان ملل و سایر فعالان در زمینه پایان دادن به جنگ، فعلاً از اعزام نیرو به عراق خودداری می‌کنند. البته کمک‌های لجستیکی و مالی کشورهای همسایه عراق از اول جنگ به این کشور ارسال می‌شد و حتی اردن نیروهای نظامی به عراق اعزام می‌کرده که موضوعی جدا از تصمیمات کنفرانس اتحادیه عرب در شهر «فاس» است (روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۷/۱۳: ۸).

توافق ۲ کشور برای گشودن مرزها به عنوان نمونه عملی موفقیت این دیدار یاد کرده بود و برخی منابع نیز از بازگشایی بخشی از لوله انتقال نفت «بانیاس» امیدوارانه سخن گفته بودند (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۴، ۱۳۶۱/۶/۱۹: ۹). اما سفر وزیر اطلاعات سوریه به عنوان فرستاده ویژه حافظ اسد به تهران در بیست و دوم شهریور ماه و اخبار منتشر شده، امیدواری‌های به وجود آمده درباره همگرایی سوریه و عراق را از بین برد، همان‌گونه که به نگرانی‌های احتمالی تهران نیز پایان داد. (روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۶/۲۳: ۳) وی پس از ۲ روز اقامت در تهران و گفتگو با مقامات ایرانی به هنگام ترک تهران گفت: «ضرباتی که صدام حسین به سوریه زده بسیار عمیق است و ما با دولت آن کشور در ستیز هستیم و امیدواریم آن کشور سرنگون شود». (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۶/۲۴: ۴)

۷) کشتار «صبرا» و «شتیلا»

۷ روز پس از آن که کشورهای عربی در اجلاس دوازدهم اتحادیه عرب خواستار تضمین امنیت برای دولت اسرائیل شده بودند دولت آن کشور که بخشی از شهر بیروت را در اختیار داشت با پیشروی بیشتر در غرب این شهر بخش‌های دیگری را به اشغال خود در آورد و توانست منطقه‌ای را که اردوگاه‌های صبرا و شتیلا (محل اسکان موقت فلسطینی‌های رانده شده به لبنان) در آن قرار داشت به تصرف درآورد و این ۲ اردوگاه را به محاصره کامل درآورد و ۳ روز پس از این واقعه یعنی در بیست و هفتم

لوله نفتی «اسکندریه» ترکیه به ظرفیت ۶۰۰ هزار بشکه در روز، تنها امکان صدور نفت عراق به بازارهای بین‌المللی بود و اقدام سوریه در قطع این لوله نفتی در تیرماه ۱۳۶۰، عراق را با مشکلات زیادی در حوزه‌های مختلف سیاسی - اقتصادی مواجه ساخت (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۳، ۱۳۶۱/۶/۱۸: ۲۴). این دیدار و پیامد آن توافقات دو کشور برای همگرایی، می‌توانست تحولات اساسی را در هر سه زمینه به وجود آورد و حتی در برقراری توازن قوای جدید در جنگ ایران و عراق نقش حساسی را بازی کند دیدار «حافظ اسد» و «صدام حسین» به میانجیگری «فهد» شاه عربستان و «ملک حسین» شاه اردن در هفدهم شهریورماه در حالی صورت گرفت که ۳ روز قبل از آن «احمد عزیزی» قائم مقام وزیر خارجه ایران در دمشق با «حافظ اسد» دیدار کرده بود. (روزنامه

سوریه یکی از دو کشوری است که به عراق امکان می‌دهد نفت خود را به بازارهای بین‌المللی برساند،

جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۶/۱۴: ۲)

پس از دیدار «اسد» و «صدام»، اخبار منتشر شده توسط رسانه‌های جمعی در این راستا بود که این ملاقات و گفتگوهای صورت گرفته مثبت بوده و پادشاهان مراکش و اردن نیز اظهار امیدواری کرده بودند که این دیدارها در ماه‌های آینده نیز ادامه خواهد یافت (خبرگزاری جمهوری اسلامی، شماره ۱۷۵)، حتی بی‌بی‌سی از

طرفی نیست. موفقیت‌های نظامی کشورمان در عرصه نظامی در جبهه‌ها در این دوره، با موفقیت‌هایی در عرصه امنیت داخلی و همچنین حوزه سیاست خارجی تکمیل شد. مقاله حاضر براساس شیوه روزشمار نویسی تلاش داشت تا تحولات دو ماهه جنگ را از ابعاد مختلف تشریح کند و چشم‌انداز جامعی را نسبت به اوضاع داخلی و خارجی و همین‌طور موقعیت نظامی جبهه‌های جنگ ارائه دهد.

شهریور ماه نیروهای فالانژ لبنان تحت رهبری سعد حداد و با هماهنگی و همکاری کامل نیروهای اسرائیل و خصوصاً آریل شارون وزیر جنگ این کشور وارد این ۲ اردوگاه شدند و در یک اقدام بی‌سابقه تمام ساکنان آن را که بالغ بر هزار و چهارصد نفر و اغلب آنها زنان، کودکان و افراد سالخورده بودند به قتل رساندند. (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۶/۲۷: ۳)

۴ روز پس از این واقعه وزرای خارجه کشورهای عضو اتحادیه عرب برای بررسی امر و تصمیم‌گیری در اینباره تشکیل جلسه دادند و علی‌رغم برخی پیشنهادات عملی برای تنبیه عاملین اصلی این حادثه تنها به طور لفظی این کشتار را محکوم کردند (روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۷/۱: ۲۰).

جمع‌بندی

مقاله حاضر مروری بر تحولات دو ماهه جنگ تحمیلی در شهریور و مهرماه سال ۱۳۶۱ بود. این دوره دو ماهه، به لحاظ نظامی و سیاسی تحولات مهمی را در خود جای داده است. بعد از عملیات رمضان و عدم موفقیت این عملیات، اجرای موفق عملیات مسلم بن عقیل و آزادسازی بخش از مناطق اشغالی کشورمان در غرب، بار دیگر ابتکار عمل در جبهه‌های جنگ در اختیار نیروهای خودی قرار گرفت. پیامد این وضعیت، توسل دشمن بعثی بر حمله به مراکز غیرنظامی و به ویژه تأسیسات و پایانه‌های نفتی کشورمان بود. اگرچه این ترفند عراق تاحدی موثر واقع شد و بر صادرات نفت ایران تأثیر گذاشت با این حال، تدابیر اندیشیده شده توسط افراد دست‌اندرکار توانست دامنه آسیب‌پذیری کشور را کاهش دهد و رژیم عراق از این ترفند نیز

منابع

- اداره کل مطبوعات و رسانه‌های خارجی وزارت ارشاد اسلامی، نشریه «بررسی مطبوعات جهان»، شماره ۲۷۳ (۱۳۶۱/۹/۱۸).
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس: گزارش نوبه‌ای، از ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران، اداره دوم، فرماندهی اطلاعات، شماره ۱۵۶/۱۷۲، ۱۳۶۱/۶/۱۷.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۴۹: دفترچه ثبت جنگ، راوی قرارگاه کربلا، عملیات محرم، راوی: شهید رضوانی، ۱۳۶۱/۷/۲۷.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۶۷۹۱: گزارش نوبه‌ای عملیاتی از ستاد مشترک ارتش (مرکز فرماندهی)، به ریاست ستاد مشترک ارتش، شماره ۳۱۸، ۱۳۶۱/۶/۵.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۰۹۵: قرارگاه نزاجا غرب (رکن ۳)، ۱۳۶۱/۷/۵.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۱۵۷: بولتن اطلاعات هفتگی، شماره ۳۸، ستاد مرکزی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، طرح و برنامه عملیات (اطلاعات عملیات)، ۱۳۶۱/۷/۱۲.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۱۸۹: گزارش نوبه‌ای اطلاعاتی شماره ۶۲۳، قرارگاه عملیاتی کربلا در جنوب - رکن ۲، ۱۳۶۱/۷/۱۵.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۲۲۱: بولتن «اطلاعات هفتگی»، شماره ۳۹، ستاد مرکزی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، طرح و برنامه عملیات - اطلاعات عملیات، ۱۳۶۱/۷/۱۹.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۱۷۶۴۹: طرح عملیاتی شماره ۵ قرارگاه عملیاتی قائم (عج) (رکن ۳)، تیپ ۸ نجف شرف، ۱۳۶۱/۸/۲۸.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۵۴۲۷۹: از فرماندهی منطقه ۷، به فرماندهی کل سپاه، ۱۳۶۱/۷/۱۲.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۶۶۴۹۸: از ستاد مرکزی سپاه (مرکز فرماندهی)، به اطلاعات تحقیقات نخست وزیری، ۱۳۶۱/۶/۴.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۶۷۳۱۸: از قرارگاه مرکزی حمزه سیدالشهداء، واحد اطلاعات، به ستاد مرکزی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، واحد اطلاعات، سرپرست واحد، ۱۳۶۱/۷/۸.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۷۳۶۸۳: از قرارگاه عملیات ظفر - رکن ۳، به فرماندهی قرارگاه نجف - رکن ۳، ۱۳۶۱/۷/۱۳.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۹۳۸۴۸: مرکز خبر، روابط عمومی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، منطقه ۱۰، خبرنامه شماره ۱۱۲، ۱۳۶۱/۷/۱۰.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۳۹۴۸: واحد معاونت اطلاعات سپاه پاسداران، «گزارش روزانه»، بولتن شماره ۱۶۸، ۱۳۶۱/۸/۲.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۱۴۹: دفتر راوی قرارگاه کربلا، عملیات محرم، راوی: رضوانی، از ۱۳۶۱/۷/۲۳ تا ۱۳۶۱/۷/۲۷.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۰۹۷۹۳۴: از قرارگاه کربلا (طرح

- و برنامه عملیات)، به لشکر فتح طرح و برنامه، ۱۳۶۱/۸/۹.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۱۳۹/۲: دفتر راوی قرارگاه عملیات مسلم بن عقیل، راوی: امیر رزاقزاده، ۱۳۶۱/۷/۲۹.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۶۷: گزارش راوی قرارگاه ظفر، عملیات مسلم بن عقیل، راوی: امیر رزاقزاده، ۱۳۶۱/۸/۲۴.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۷۱: گزارش راوی تیپ ۲۷ حضرت رسول(ص)، عملیات مسلم بن عقیل، راویان: ایزدی، الماس خاله و شهرابی، ۱۳۶۱/۸/۲۴.
- آرشیو مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، سند شماره ۹۶۶۰۶: گزارش عملیات سلمان کشته، راوی: صمدزاده (مسئول اطلاعات عملیات)، ۱۳۶۱/۷/۱۲.
- جمشیدی، محمدحسین، حسین یکتا، هادی نخعی و یحیی فوزی (۱۳۷۴)، «سازمان‌های بین‌المللی و جنگ ایران و عراق»، تهران: دانشکده فرماندهی ستاد سپاه - معاونت تحقیق و پژوهش، چاپ اول.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، «گزارش لحظه به لحظه عملیات مسلم بن عقیل و بازتاب جهانی آن»، نشریه شماره ۵، (۱۳۶۱/۷/۱۴).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، گزارش لحظه به لحظه عملیات مسلم بن عقیل و بازتاب جهانی آن، نشریه شماره ۲، ۱۳۶۱/۷/۱۱.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۵۸ (۱۳۶۱/۶/۳).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۶۱ (۱۳۶۱/۶/۶).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۶۲ (۱۳۶۱/۶/۷).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۶۳ (۱۳۶۱/۶/۸).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۶۸ (۱۳۶۱/۶/۱۳).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۰ (۱۳۶۱/۶/۱۵).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۱ (۱۳۶۱/۶/۱۶).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۲ (۱۳۶۱/۶/۱۷).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۳ (۱۳۶۱/۶/۱۸).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۴ (۱۳۶۱/۶/۱۹).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۵ (۱۳۶۱/۶/۲۰).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۶ (۱۳۶۱/۶/۲۱).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۷۹ (۱۳۶۱/۶/۲۴).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه «گزارش‌های ویژه»، شماره ۱۸۳ (۱۳۶۱/۶/۲۸).
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۱۷۷ (۱۳۶۱/۶/۲۲).
- دفتر سیاسی سپاه، «رویدادها و تحلیل»، نشریه شماره ۴۶، ۱۳۶۱/۸/۱۱.
- روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۸/۱.
- روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۷/۱۳.
- روزنامه اطلاعات، ۱۳۶۱/۶/۱۴.
- روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۶/۱۴.
- روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۶/۲۴.
- روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۱/۶/۲۷.
- روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۷/۱.

روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۷/۱۵.

روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۶/۲۳.

روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۶/۲۵.

روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۶/۲۸.

روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۷/۸.

نسرین مصفا و دیگران (۱۳۶۶) «تجاوز عراق به

ایران و موضع گیری سازمان ملل متحد»، تهران:

انتشارات مرکز مطالعات عالی بین المللی،

دانشکده حقوق و علوم سیاسی، چاپ اول.

هادی نخعی و جمعی از نویسندگان (۱۳۷۴)،

«سازمان های بین المللی و جنگ ایران و عراق»،

(تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه -

معاونت تحقیق و پژوهش، چاپ اول.

UN.yearBook, ۱۹۸۲.